CRISTINA CORCHEŞ

ELEMENTE DE NOUTATE ÎN SISTEMUL MODAL-TEMPORAL PROPUS DE *INSTITUTIONES LINGUÆ VALACHICÆ*

0. Introducere

Datând din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar rămasă în manuscris, asemenea lucrării lui D. Eustatievici (1757), care o precedă, *Institutiones linguæ valachicæ*, prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină, este o lucrare mai puțin studiată în raport cu alte texte de acest fel, ea nefiind amintită de nici unul dintre studiile dedicate evoluției lingvisticii sau gramaticii românești[1]. Aceasta se datorează faptului că, pentru o lungă perioadă de timp, existența sa a rămas necunoscută cercetătorilor români, deoarece, deşi elaborată pe teritoriul Transilvaniei, ea nu a circulat în această regiune, ajungând, probabil imediat după ce a fost finalizată, în fondurile Bibliotecii Arhiepiscopale din Kalocsa (Ungaria), unde a fost descoperită în anul 1908 de Iosif Siegescu. În pofida încercărilor acestuia de a o promova în presa vremii, gramatica a rămas pentru mult timp în afara interesului specialiştilor. În consecință, numărul de lucrări care i-au fost dedicate în intervalul de aproximativ un secol de la descoperire şi până în prezent este unul foarte redus, iar concluziile celor care s-au exprimat în legătură cu diverse aspecte ce o vizează direct sau indirect sunt, așa cum vom vedea puțin mai jos, dintre cele mai diverse (cf. *Institutiones*, p. 7–21).

1. Controverse privind ancorarea spațio-temporală, paternitatea şi izvoarele manuscrisului de la Kalocsa

În lipsa unor date concrete referitoare la autorul manuscrisului din arhivele de la Kalocsa, dar şi la data sau locul în care acesta a fost redactat, cercetătorii care s-au oprit asupra sa au fost nevoiți să deducă informațiile care lipseau din mărturiile indirecte aflate în paginile lucrării. Astfel, pornind de la ampla dedicație care precedă corpul propriu-zis al gramaticii, dedicație adresată abatelui Franciscus Xaverius Rhier, canonic catolic de Oradea-Mare, s-a stabilit că textul a fost scris în intervalul în care acesta şi-a desfăşurat activitatea în Transilvania, respectiv între 12 aprilie 1762 şi 27 decembrie 1776 (vezi Chivu 1992, p. 11–12). În limitele acestei perioade, textul a fost datat, din varii motive, ba în anul 1765 (Iosif Siegescu), ba în jurul anului 1770 (*Institutiones*, p. 19–20, 41), ba într-un interval a cărui limită inferioară o precedă pe cea indicată mai sus, respectiv 1759–1765 (Gherman1989,

[1] Vezi Ionaşcu 1914, Iordan 1956, *Istoria...*, Macrea 1978, dar şi lucrările care, abordând o anumită tematică, fac o trecere în revistă a felului în care este prezentată aceasta în gramaticile românești vechi sau moderne: Edelstein 1972, Orza 1969, Diaconescu 1977 ş.a.

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

p. 8). Opiniile diferite în legătură cu anul (sau perioada) în care a fost redactat manuscrisul se extind, într-o manieră mai puțin pregnantă, și asupra unui alt aspect, respectiv regiunea de proveniență. În baza aceleiași dedicații, s-a afirmat, încă din perioada imediat următoare descoperirii sale, că manuscrisul ar fi unul de origine bihoreană, însă această ipoteză pare să fie pusă la îndoială de prezența în paginile sale a unor fonetisme mai puțin specifice acestei arii geografice (= rostirea moale a lui *ș* din *moașe* [sg.], respectiv caracterul dur al aceleiași consoane în *șasă(șprăzece)*, *șapte(șprăzece)*, forma iotacizată de persoana I a verbului *a spune* (= *(eu) spui*) ș.a.), dar des întâlnite în regiunea Banat–Hunedoara. Informațiile de natură fonetico-fonologică nu au determinat schimbarea radicală a perspectivei în ceea ce privește localizarea textului, ci mai degrabă o nuanțare a poziției specialiștilor, care, în baza argumentelor extralingvistice, continuă să susțină ipoteza originii bihorene a textului, însoțită însă de mențiunea că autorul său provenea dintr-o zonă a Transilvaniei unde particularitățile fonetice nord-vestice se întâlneau cu cele sudice, așadar dintr-o zonă de contact, posibil din regiunea Banat–Hunedoara (*Institutiones*, p. 21–22).

Atenția lingviștilor care s-au aplecat asupra gramaticii de la Kalocsa s-a focalizat, în afara aspectelor prezentate mai sus, și asupra personalității din spatele ei. În baza unei grafii unitare, s-a stabilit că manuscrisul este opera unui singur autor (vezi Chivu 1992, p. 13; Gherman 1989, p. 5), însă identificarea acestuia s-a dovedit a fi o sarcină dificilă, în condițiile în care textul este nesemnat, iar detaliile indirecte referitoare la persoana care l-a redactat sunt, practic, inexistente (vezi Chivu 1992, p. 17). Din aceste motive, o parte dintre cercetători s-au abținut de la a-l atribui unuia sau altuia dintre intelectualii vremii, alegând varianta mai sigură a autorului necunoscut[2]. Totuși, au existat și voci care au atribuit paternitatea textului unei personalități transilvănene influente în epocă, şi anume vicarului episcopal unit Grigore Maior[3]. Această variantă este însă respinsă în mod categoric de Gheorghe Chivu, autorul ediției critice a gramaticii de la Kalocsa, care o consideră nefondată[4].

[2] „[...] autorul […] va fi fost un român învățat – poate unul dintre învățații noștri de pe atunci –, care a avut relații bune cu catolici [sic!], și mai ales cu abatele Rier" (PSR, p. 245); „[…] l'auteur inconnu de la grammaire manuscrite roumaine du XVIIIe siecle – la grammaire roumaine de Kalocsa […]" (Nagy 1970, p. 258); „Ambii autori [= se referă atât la autorul gramaticii, cât și la cel al dicționarului latin-român, *Lexicon compendiarium latino-valachicum*, lucrare ce se păstrează în fondurile bibliotecii din Ungaria sub aceeași cotă cu cea a lucrării pe care o discutăm aici] erau intelectuali români apropiați de conducerea bisericii romano-catolice din Oradea" (Chivu 1992, p. 18) .

[3] Pornind de la afirmația lui Timotei Cipariu, conform căreia în 1759 Grigore Maior lucra la un dicționar, Carlo Tagliavini (1932, p. 193) sugerează, într-o manieră discretă, că acest dicționar ar putea fi tocmai *Lexicon compendiarium latino-valachicum*. Ideea sa a fost îmbrățișată și de alți cercetători care, invocând considerentul unității grafiei celor două lucrări, *Lexicon compendiarium latino-valachicum* și *Institutiones linguæ valachicæ*, au transferat-o apoi și asupra gramaticii (Mihai Gherman 1989, p. 5; Avram 1980, p. 575). Pentru mai multe detalii privind paternitatea textului, vezi *Institutiones*, p. 23–34.

[4] Din punctul de vedere al autorului, există suficiente argumente de ordin grafic și lexical care să infirme prezumția că cele două texte au fost scrise de același autor (cf. *Institutiones*, p. 25–26). În

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

Imposibilitatea de a stabili cu precizie autorul textului, afiliația sa culturală și scopul pentru care a elaborat o astfel de lucrare îngreunează sarcina specialiștilor de a identifica modelul pe care acesta l-a avut în vedere atunci când și-a alcătuit gramatica. Pornind de la o serie de informații ce țin de textul în sine (= maniera de prezentare a conținuturilor, așezarea lor în pagină, întinderea lucrării etc.), s-a afirmat că, dintre gramaticile care circulau în perioada respectivă în Transilvania, cea mai apropiată de manuscrisul de la Kalocsa și, deci, cea mai îndreptățită a fi considerată text-sursă este *Grammatica latina methodo nova & artificiosa*, o lucrare de mici dimensiuni, publicată pentru prima dată la Sibiu, în 1744, de Michael Ajtai, cu scopul de a prezenta elevilor structura limbii latine. Desigur, aceasta este doar o posibilitate, ce nu exclude varianta ca manuscrisul să aibă, de fapt, un model abstract, reprezentat de mai multe manuale latinești folosite la momentul respectiv în școlile catolice din Transilvania (cf. *Institutiones*, p. 37–38; vezi și p. 34–36).

În ciuda controverselor care o înconjoară, gramatica românească de la Kalocsa are o importanță aparte în seria primelor scrieri lingvistice românești, în cadrul ei fiind afirmată, pentru prima dată explicit, originea latină a structurilor morfologice ale limbii române. Analizând flexiunea românească dintr-o perspectivă predominant formală, autorul, bun cunoscător al limbii vorbite (numite uneori și „uzul poporului"), dar și al celei literare, face mai multe observații pertinente referitoare la specificul limbii române (diferențierea cazuală, întemeiată pe o serie de „particule specifice": *articolul genitival*, prepoziția *p(r)e*, interjecția *o*, rostirea preiotată a unor forme a verbului *a fi*, frecvența ridicată a contragerilor și elipselor, înregistrată mai cu seamă în aspectul oral al limbii etc.) (ibidem, p. 18), observații ce, în condițiile în care manuscrisul nu ar fi avut destinul pe care l-am prezentat deja, respectiv acela de a fi uitat într-o arhivă, ar fi influențat în mod sigur studiul gramatical românesc, poate în aceeași măsură în care a făcut-o *Elementa linguæ dacoromanæ sive valachicæ*.

2. Specificul sistemului verbal-temporal avansat de *Institutiones linguæ valachicæ*

Dacă la nivel general *Institutiones linguæ valachicæ* se diferențiază prin întindere, conținut și organizare de toate celelalte gramatici românești elaborate în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Chivu 1992, p. 16), în ceea ce privește sistemul verbal-temporal ea împărtășește anumite trăsături atât cu lucrarea care o precedă, și anume *Gramatica rumânească* (1757), cât și cu cea care o succedă în linia gramaticilor românești scrise în limba latină, respectiv *Elementa linguæ dacoromanæ sive valachicæ*. Dacă cu prima are în comun, printre altele, faptul că recunoaște *condițional-optativul* ca mod distinct de *conjunctiv* sau că stipulează mărci

plus, acesta contestă chiar și ideea conform căreia *Lexicon compendiarium latino-valachicum* ar fi dicționarul la care lucra în 1759 Grigore Maior, atacând practic baza pe care s-a fundamentat ipoteza că el ar fi autorul primei gramatici românești scrise în limba latină (vezi *Institutiones*, p. 13).

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

modale inexistente în limba română (*o, şi* pentru *condiţional* şi *când*, pentru *conjunctiv*), de cea de-a doua se apropie prin inventarul mai bogat (pe alocuri chiar nejustificat de bogat – vezi *infra*) de timpuri şi de forme. În pofida dimensiunilor mult mai reduse, *Institutiones linguæ valachicæ* schiţează un tablou verbal-temporal mai amplu şi mai exact decât cel avansat de lucrarea lui Eustatievici, similar însă celui prezent în gramatica lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, aşadar un sistem mai apropiat de realitatea românei din epoca respectivă, care ţine cont atât de caracteristicile limbii vorbite, cât şi de cele ale limbii scrise (vezi *Tabelul 1*).

Tabelul 1. *Paradigma sistemului verbal-temporal al limbii române* – ***Institutiones linguæ valachicæ***

INDICATIV (= *Indicativus Modus*)			
PREZENT (= *Præsens*)	**IMPERFECT (= *Imperfectum*)**	**PERF. SIMPLU (= *Præteritum Proximum)***	**PERF. COMPUS (= *Præteritum Perfectum)***
(Eu) ascult	(Eu) ascultam	(Eu) ascultai	(Eu) am ascultat
(Tu) asculţi	(Tu) ascultai	(Tu) ascultaşi	(Tu) ai ascultat
(El) ascultă	(El) asculta	(El) ascultă	(El) au ascultat
(Noi) ascultăm	(Noi) ascultam	(Noi) ascultarăm	(Noi) am ascultat
(Voi) ascultaţi	(Voi) ascultaţi	(Voi) ascultarăţi	(Voi) aţi ascultat
(Ei) ascultă	(Ei) asculta	(Ei) ascultară	(Ei) au ascultat
–	–	**Notă**: *Acest trecut nu-i folosit frecvent în uzul comun; el este acceptat totuşi, nu numai în vorbire, ci şi în cărţile tipărite.*	**Notă**: *Şi aceste particule pot fi postpuse, ca în:* ***ascultat-am, cetit-am, cunoscut-am***.

M. M. C. P. SINTETIC (= *Plusquamperfectum simplex*)	**M. M. C. P. ANALITIC (= *Plusquamperfectum compositum*)**	**VIITOR I (= *Futurum*)**
(Eu) ascultasăm	(Eu) am fost ascultat	(Eu) voi asculta
(Tu) ascultasăşi	(Tu) ai fost ascultat	(Tu) vei asculta
(El) ascultasă	(El) au fost ascultat	(El) va asculta
(Noi) ascultasăm	(Noi) am fost ascultat	(Noi) vom asculta
(Voi) ascultasăţi	(Voi) aţi fost ascultat	(Voi) veţi asculta
(Ei) ascultasă	(Ei) au fost ascultat	(Ei) vor asculta
Notă: *La fel şi acest* ***mai mult ca perfect*** *este folosit* (nota n.: observaţia se referă la faptul că această formă nu este frecvent folosită în discursul oral).	**Notă**: *Chiar şi aceste particule sunt de obicei postpuse.*	**Notă$_1$**: *În vorbirea aleasă, aceste particule sunt de obicei postpuse verbelor.* **Notă$_2$**: *Unii chiar omit prima literă,* ***v****, a acestor particule.*

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

IMPERATIV (= *Modus Imperativus*)			
PREZENT (= *Præsens*)			
Afirmativ		**Negativ**	
sg.	**pl.**	**sg.**	**pl.**
ascultă tu	ascultați voi	–	–
asculte el/ ea	asculte ei/ ele	–	–

OPTATIV (= *Optativus Modus*)			
PREZENT + IMPERF. (= *Præsens & Imperfectum*)	**PERF. COMPUS (= *Præteritum Perfectum*)**	**M. M. C. P. (= *Plusquamperfectum compositum*)**	**VIITOR I (= *Futurum*)**
O, de aș asculta (eu)	O, de aș fi ascultat (eu)	O, de aș fi fost ascultat (eu)	O, de voi asculta (eu)
O, de ai asculta (tu)	O, de ai fi ascultat (tu)	O, de ai fi fost ascultat (tu)	O, de vei asculta (tu)
O, de ar asculta (el)	O, de ar fi ascultat (el)	O, de ai fi fost ascultat (el)	O, de va asculta (el)
O, de am asculta (noi)	O, de am fi ascultat (noi)	O, de am fi fost ascultat (noi)	O, de vor asculta (noi)
O, de ați asculta (voi)	O, de ați fi ascultat (voi)	O, de ați fi fost ascultat (voi)	O, de veți asculta (voi)
O, de ar asculta (ei)	O, de ar fi ascultat (ei)	O, de ar fi fost ascultat (ei)	O, de vor asculta (ei)
Notă: *Particulele mai sus arătate se pot contrage în următoarele:* ***de-aș, de-ai, de-ar, de-am, de-ați.***	–	–	–

CONJUNCTIV (= *Conjunctivus Modus*)			
PREZENT + IMPERF. (= *Præsens & Imperfectum*)	**PERF. COMPUS (= *Præteritum Perfectum*)**	**M. M. C. P. (= *Plusquamperfectum compositum*)**	**VIITOR I (= *Futurum*)**
Când aș asculta (eu)	Când aș fi ascultat (eu)	Când aș fi fost ascultat (eu)	Când voi asculta (eu)
Când ai asculta (tu)	Când ai fi ascultat (tu)	Când ai fi fost ascultat (tu)	Când vei asculta (tu)
Când ar asculta (el)	Când ar fi ascultat (el)	Când ai fi fost ascultat (el)	Când va asculta (el)
Când am asculta (noi)	Când am fi ascultat (noi)	Când am fi fost ascultat (noi)	Când vor asculta (noi)
Când ați asculta (voi)	Când ați fi ascultat (voi)	Când ați fi fost ascultat (voi)	Când veți asculta (voi)

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

Când ar asculta (ei)	Când ar fi ascultat (ei)	Când ar fi fost ascultat (ei)	Când vor asculta (ei)

Notă:*Această particulă* ***când*** *poate fi pusă înaintea tuturor timpurilor modului indicativ, ca în* ***când cetesc, când ceteam. când am cetit, când cetisăm*** *etc.*

Observație: *Cu particula* ***să „ut”*** *se conjugă în acest mod:*

sg.	**pl.**
Să ascult (eu)	Să ascultăm (noi)
Să asculți (tu)	Să ascultați (voi)
Să asculte (el)	Să asculte (ei)

INFINITIV (= *Infinitivus Modus*)	
PREZENT (= *Præsens*)	**PERF. COMPUS & M.M.C.P. (= *Perfectum & Plusquamperfectum*)**
a asculta	a fi fost ascultat

Notă: *E util să atrag atenția că cele mai multe timpuri ale acestor moduri sunt luate de la* ***perfectul*** *și de la* ***viitorul indicativului****.*

PARTICIPIUL (= *Participium*)		
PREZENT (= *Participium Præsens*)	**PERFECT (= *Participium Præteritum*)**	
	sg.	**pl.**
ascultând	ascultat/ascultată	ascultați/ascultate

GERUNZIILE (= *Gerundia*)

Gerunziile în fapt nu au nicio terminație specifică; ele sunt înlocuite parțial de infinitive, parțial de participii, parțial de supine.

GERUNZIILE ÎN *DI* (= *Gerundia in di*)	**GERUNZIILE ÎN *DO* (= *Gerundia in do*)**	**GERUNZIILE ÎN *DUM* (= *Gerundia in dum*)**
Aceste gerunzii se formează în acest fel: a asculta îi vreme de ascultare de ascultat	*Sunt înlocuite de* ***participiul prezent****.*	*Sunt exprimate în același mod ca gerunziile în* ***di***: de scris îi vreme de-a scrie de scrisoare

SUPINELE (= *Supina*)	
SUPINELE ÎN *UM*	**SUPINELE ÎN *U***
Aceste sunt, la fel, lipsite de o terminație proprie, dar sunt suplinite prin ceva echivalent ca: am venit să ascult *sau chiar prin infinitive, în modul arătat*.	*Acestea sunt exprimate cu ajutorul particulelor* ***să*** *sau* ***să să*** *sau chiar cu ajutorul infinitivului, ca în*: greu a citi vrednic de-a-l asculta vrednic să să asculte vrednic să-l cetim

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

2.1. Subsistemul temporal al indicativului

Resortul indicatival cuprinde toate cele cinci timpuri consemnate anterior de Dimitrie Eustatievici Braşovenul, susținute în planul expresiei de aceleași tipuri de structuri, cu aceleași particularități specifice limbii secolului al XVIII-lea: absența desinenței *-u* la persoana a VI-a a *imperfectului*, absența desinenței *-ră-* la formele de *mai mult ca perfect*, persoana a IV-a, a V-a și a VI-a, omonimia dintre auxiliarul de persoana a III-a și cel de persoana a VI-a al formelor de *perfect compus* etc., singura diferență între cele două lucrări înregistrându-se, la nivelul segmentului comun, în cadrul paradigmei *prezentului*, unde nu mai sunt menționate și formele iotacizate (cf. *Institutiones*, p. 99). Elementele de noutate în raport cu *Gramatica românească* (1757), cele care ne îndreptățesc, de altfel, să afirmăm că lucrarea de la Kalocsa reprezintă un salt calitativ în istoria evoluției studiului gramatical al sistemului verbal-temporal specific limbii române, rezidă în:

i. încadrarea *perfectului simplu* și a *mai mult ca perfectului analitic* în rândul membrilor constitutivi ai paradigmei temporale indicativale;

ii. inventarierea unor construcții care, deși frecvente în limba secolului al XVIII-lea, nu au fost consemnate anterior, respectiv cele cu valoare de *mai mult ca perfect*, alcătuite din *perfectul compus* al verbului *a fi* și *participiul verbului* de conjugat: *am fost ascultat*, și cele cu valoare de viitor, rezultate în urma aferezei consoanei inițiale a auxiliarului *a vrea* și *infinitivul* verbului de conjugat: *oi asculta*.

iii. adnotarea subsistemului cu mențiuni pertinente privind ordinea afixelor gramaticale ce intră în structura formelor compuse și frecvența cu care sunt folosite anumite timpuri în registrul oral și în cel scris (vezi *Tabelul 1*).

Dintre acestea, ne vom opri în cele ce urmează asupra *perfectului simplu* și a *mai mult ca perfectului analitic*, deoarece recunoașterea lor implică instituirea unui nou subsistem temporal al trecutului, superior din punct de vedere științific celui prezentat în *Gramatica românească* (1757), subsistem ce va fi reiterat de majoritatea autorilor de gramatici și manuale școlare din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea (cf. Micu-Klein–Şincai 1780, p. 38–39; Diaconovici Loga 1973, p. 105–106; Tempea 1797, p. 119–120; Heliade Rădulescu 1980, p. 175; Golescu 1848, p. 32; Câmpeanu 1848, p. 93–94; Bălăşescu 1850, p. 68; Platon 1851, p. 54–60; Cipariu 1869, p. 306–307; Odobescu–Borgovan 1895, p. 94–96; Philippide 1897, p. 106–111; Speranţia–Popescu-Deliu 1899, p. 375–382 ş.a.).

2.1.1. Perfectul simplu

În româna veche, această formă de trecut înregistra o frecvență ridicată atât în textele traduse, cât și în scrierile originale (cf. Pamfil 1973, p. 206)[5] aparținând di-

[5] Frecvența perfectului simplu în limba secolului al XVI-lea a fost explicată prin automatistul traducerii (= era folosit pentru a reda *aoristul slav*), nu prin viabilitatea formei în limbă (Rosetti 1956a, p. 151; Frâncu 1982a, p. 178; Călăraşu 1987, p. 109), însă numărul mare de ocurențe din textele originale (cf. Pamfil 1973, p. 206) pare să infirme această teorie, pledând în favoarea faptului că era o formă vie în uzul lingvistic din anumite regiuni. Pentru mai multe detalii în legătură cu statutul și frecvența *perfectului simplu* în secolele al XVI-lea–al XVII-lea, vezi Zamfir 2007, p. 17–37.

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

verselor arii geografice (Zamfir 2007, p. 17–37). Treptat, sub influenţa tendinţei de înlocuire a *perfectului simplu* cu *perfectul compus*, tendinţă generată atât de cauze panromanice (cf. Pamfil, *loc. cit.*)[6], cât şi de sincretismul formelor de persoana a IV-a şi a V-a cu cele de persoana a IV-a *indicativ prezent*, respectiv cu cele de *participiu* (Frâncu 1982a, p. 176–178), aceasta intră într-un proces de regresie, astfel că până la mijlocul secolului al XVIII-lea ea devine doar o formă regională, întâlnită mai ales în sud-vestul teritoriului daco-român şi în Moldova de nord (Călăraşu 1987, p. 109). Prin urmare, consemnarea sa într-o lucrare de sorginte transilvăneană şi menţiunile referitoare la frecvenţa cu care apare în registrul oral şi în cel scris sunt pe cât de exacte, pe atât de neaşteptate, dovedind o bună-cunoaştere a limbii române din partea autorului anonim.

Paradigma *perfectului simplu* avansată de *Institutiones linguæ valachicæ* include, la toate conjugările, numai formele analogice de plural (cf. *Institutiones*, p. 101), opunându-se prin aceasta celorlalte gramatici din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care fie înregistrează ambele tipuri de forme: *tăcum/tăcurăm, tăcuţi/tăcurăţi, tăcu/tăcură* (Micu-Klein–Şincai 1780, p. 48), fie nu le înregistrează deloc (Văcărescu 1787, p. 70). Consemnarea formaţiunilor cu desinenţă *-ră-*[7] este cu atât mai surprinzătoare cu cât despre acestea s-a afirmat că ar reprezenta o inovaţie ce datează de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, inovaţie atestată în jurul anului 1780 în textele din zona Olteniei şi din cea a Banatului: „Aicia *ne înştiinţarăm* de la sfinţia sa” (1776); „după hotărârea judecătorului *plecarăm* îndată” (1787); „*deaterăm* şi noi această adeverinţă” (1787) etc., dar care pătrunde şi se impune în celelalte regiuni geografice mult mai târziu, cândva după anul 1800: „când *luarăm* toată lumea şi până la raiu *merserăm* şi toate le *văzurăm*, le *băturăm*” (1809/Moldova); „*Plecarăm* la Turda” (1810/Crişana); „*Căutarăm, cerurăm* la Înaltul împărat” (1816/Crişana) (Frâncu 1982a, p. 186–191). Prezenţa formelor analogice în gramatica de la Kalocsa dovedeşte că ele erau cunoscute în Crişana încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, aşadar cu o jumătate de secol înainte de a fi atestate oficial. Acest fapt impune reconsiderarea perioadei în care limba îşi dezvoltă noi mijloace pentru a reda pluralul.

Notă: Tendinţa autorului necunoscut al primei gramatici româneşti scrise în limba latină de a consemna formele noi în detrimentul celor vechi se remarcă şi în cazul persoanei I a verbelor de conjugarea a III-a, unde formele etimologice tari de tipul

[6] În categoria cauzelor panromanice autoarea include tendinţa spre analitism şi dorinţa vorbitorului de a raporta acţiunea la momentul vorbirii.

[7] Afixul *-ră-*, element gramatical controversat din punctul de vedere al originii şi din cel al extinderii sale în limbă (cf. Densusianu 1975, p. 563–564; Rosetti 1968, p. 153; ILR 1969, p. 264; Dimitrescu (coord.) 1978, p. 310; Frâncu 1982a, p. 175–176 şi 183), s-a remarcat prin productivitate, extinzându-se şi la *indicativ mai mult ca perfect* şi, regional, la *perfectul compus* (= *am trecutără*, *am muritără*), la *imperfect* (= *făceaură*), la *viitor* (= *s-o ţineaură*, *o să batără*), la *indicativ prezent* (= *dovedind eu că* ***sîntără*** *acolo*), dar şi la *prezumtiv perfect* (= *crez că* ***or fi rămasără*** *la Constantinopol*) sau chiar la *conjunctiv prezent* (= *ei să ducără*) – cf. Frâncu 1982b; Avram 1975; Dimitrescu (coord.) 1978, p. 310–311.

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

scrișu/*scriș* (CV, respectiv CPr: vezi – inclusiv pentru abrevieri – Frâncu 1984, p. 427; cf. și Densusianu 1961, p. 140) nu sunt nici măcar menționate, locul lor în sistem fiind ocupat de formele analogice de tipul *zisăi*, refăcute după cele de persoana a II-a (Rosetti 1956a, p. 386). Acestea sunt pentru prima dată atestate în secolul al XVII-lea în subdialectele muntenești, de unde vor pătrunde ceva mai târziu, respectiv în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și în graiurile din celelalte regiuni ale țării (Frâncu 1984, p. 428–431, 434–435). Așadar, conform datelor existente, la momentul în care era înregistrată în gramatica de la Kalocsa[8], forma în *-sei/-săi* de-abia pătrundea în arealul lingvistic transilvănean.

În cadrul aceleiași paradigme se remarcă faptul că la persoana a V-a apar pentru prima dată menționate formele cu desinență analogică *-ți* (*ascultarăți, cetirăți, cunoscurăți, scrisărăți*), în locul formelor vechi, omonime cu participiul (Frâncu 2009, p. 309).

2.1.2. Mai mult ca perfectul analitic

Odată recunoscute, construcțiile alcătuite din *perfectul compus* al verbului *a fi* și participiul verbului de conjugat: *am fost ascultat, ai fost ascultat, au*[9] *fost ascultat* etc., construcții frecvente în limba veche (Densusianu 1961, p. 144), atât în textele aparținând arealului nordic, cât și în cele aparținând arealului sudic (Călărașu 1987, p. 142–143)[10], devin expresia unui nou timp, *mai mult ca perfectul analitic*, ce se deosebește de cel sintetic nu prin natura trăsăturilor temporale pe care le asociază, ci prin caracterul analitic al formelor. Distincția *simplu vs compus* din cadrul *perfectului* este, așadar, reiterată și de *mai mult ca perfect*, fiind menținută în gramaticile românești până la sfârșitul secolului al XIX-lea[11], când, în urma regresiei formelor analitice și a excluderii lor din rândul structurilor agreate de norma limbii

[8] Prezența formei analogice în această lucrare, elaborată cu aproximativ un deceniu înaintea celebrei *Elementa linguæ daco-romanæ sive valachicæ*, corectează afirmația lui Constantin Frâncu (1984, p. 431) potrivit căreia „prima gramatică în care se înregistrează formele în *-sei* este cea a lui S. Micu și Gh. Șincai (1780)".

[9] Omonimia dintre auxiliarul de persoana a III-a și cel de persoana a VI-a al formelor de *perfect compus* (a se compara: *el au ascultat – ei au ascultat*) se întâlnește, din motive obiective, și în cazul formelor de mai mult ca perfect (a se compara: *el au fost ascultat – ei au fost ascultat*).

[10] Aceste construcții înregistrează cea mai mare frecvență în textele cronicarilor munteni, fapt ce reflectă, în opinia Mariei Marin (1985, p. 466), că ea era o formă activă în limbă vorbită. Faptul că s-a păstrat regional: *Noroc* ***nu*** *mi-****o fost rămasă***; *Atunci s-****o*** *mai* ***fost dus*** *ăștialalți*; *Și eu am fost numai cu mama mea că el* ***o fost murit***; *Puii scornea la o cioată de lemn, cum* ***o fost tăiată*** *mai dinainte huciu, ș-o rămas cioata ceea* pe o arie destul de largă, ce cuprinde: Transilvania, Banatul, Maramureșul, Crișana, nordul Moldovei, dar și în anumite regiuni din Muntenia (județele Argeș, Prahova, Teleorman și Brăila) este o dovadă în plus că ea era răspândită în limba vorbită (cf. și Pamfil 1973, p. 212–213; Marin, *loc. cit.*).

[11] Pentru sumarul gramaticilor care înregistrează atât *mai mult ca perfectul sintetic*, cât și pe cel *analitic*, vezi *supra*. Singurele lucrări care se abat de la această normă de reprezentare sunt cele care aparțin fazei incipiente a studiului gramatical, când forma supracompusă, deși bine reprezentată în limba secolului al XVIII-lea, a fost ocolită de unii gramatici precum Dimitrie Eustatievici Brașoveanul sau Ianache Văcărescu. La acestea se adaugă și o gramatică de secol al XIX-lea, cea a lui August Treboniu Laurian (cf. 2002), în care, din dorința de a demonstra latinitatea limbii române, sistemul verbal-temporal este denaturat.

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

literare, acest tip de *mai mult ca perfect* va înceta să mai fie consemnat de lucrările de specialitate cu caracter descriptivo-normativ[12].

2.2. Subsistemele temporale ale imperativului, condiționalului și conjunctivului

Studiul comparativ al celor două lucrări reprezentative pentru mijlocul secolului al XVIII-lea, *Gramatica rumânească* (1757) și *Institutiones linguæ valachicæ*, nu relevă diferențe semnificative la nivelul acestor paliere. Astfel, subsistemul temporal al *imperativului* este identic, atât din punctul de vedere al configurației, cât și din punctul de vedere al inventarului de forme, cu cel prezentat de D. Eustatievici. Asemenea acestuia din urmă, autorul primei gramatici românești scrise în limba latină se detașează, în parte, de modelul latin pe care îl urmează, propunând un sistem axat pe un singur set de forme, ce reflectă o singură valoare temporală, nu un calc după versiunea clasică, unde sunt stipulate două timpuri: *prezent* și *viitor*[13], fiecare având propriul suport la nivelul expresiei. Dar, dacă în ceea ce privește aspectul semnalat mai sus se înregistrează un progres, în sensul distanțării de model și apropierii de specificul limbii române, în cazul flexiunii personale găsim înregistrate atât formele specifice de persoana a II-a și a V-a, cât și formele de *conjunctiv prezent*, persoana a III-a și a VI-a. Eterogenitatea paradigmei poate fi pusă pe seama unei confuzii între *imperativ* și *conjunctiv* (Nagy 1970, p. 258), mai exact între *imperativ* și *conjunctivul hortativ*: „*Alexandru zise: O Ivante* ***să****-mi* ***spui*** *dară dumnezeii elineşti unde lăcuiesc*?”, „***să te duci***!”, „*Ia-l și* ***să****-i* ***taie*** *capul*!” etc., foarte bine reprezentat în limba veche (Frâncu 2000, p. 156). Apropierea dintre cele două moduri, sesizată atât în latină (*ibidem*, p. 155–158), cât și în română[14], poate constitui o explicație pertinentă pentru opțiunea autorului de a le discuta împreună.

În ceea ce privește formele de persoana a II-a și a V-a, observăm că *Institutiones* notează doar formele cu cea mai mare frecvență în limba veche, respectiv pe cele sintetice de tipul: *ascultă*, *ascultați*. Sunt omise din inventarul structurilor subsumate *infinitivului afirmativ* perifrazele cu caracter arhaic formate din auxiliarul *a vrea* și *infinitivul lung* sau *scurt* al verbului de conjugat: *nimeni* ***să n-aibă a băntui*** (LB), *să naibă a luarea* (AAR) (vezi Rosetti 1932, p. 105), dar și inovația

[12] La sfârșitul secolului al XIX-lea, H. Tiktin (1945) renunță la a mai include *mai mult ca perfectul analitic* în inventarul formelor cu timp de referință trecut, distanțându-se prin aceasta de vechea tradiție gramaticală românească, ce impunea consemnarea ambelor tipuri de *mai mult ca perfect*. Majoritatea lucrărilor care o succedă pe cea a lui H. Tiktin nu vor mai înregistra, după modelul acesteia, forma analitică, considerând-o „arhaică și nerațională” (Slavici 1914, p. 112).

[13] Încă din latina clasică *viitorul imperativ* era specializat pentru texte juridice (sau parodii ale acestora), așadar absența sa din limba română este explicabilă (vezi Fischer 1985, p. 115).

[14] „Conjunctivul hortativ «completează» mijloacele specifice de redare a semnificației modale «X este obligat», «lui Y (nu) i se permite» (TREBUIE), exprimând un îndemn, o poruncă etc. adresate unei persoane care nu participă direct la discuție. **Faptul este evident când cele două forme** verbale (*imperativ* și *conjunctiv hortativ*) **apar în același context** [...] [subl. n.]: ***Întreabă*** *pe aceste patru muieri.* ***Pune****-le cuțitul la beregată și* ***să răspundă*** *fără întârziere*! [...]” (GALR 2005, vol. I, p. 383).

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

lingvistică specifică secolului al XVIII-lea, ce constă în intercalarea pronumelui personal între radical şi flectivul de persoana a V-a: *alege-vă-ţ* (EG) (Gheţie (coord.) 1997, p. 342). *Imperativul negativ* nu este menţionat de autor, deşi în epoca respectivă, el se exprima prin două seturi de forme (vezi *Tabelul 2*), ambele sintetice şi cu frecvenţă ridicată:

Tabelul 2. *Mijloace de expresie a imperativului negativ în epoca veche (1640–1780)*[15]

	I	**II**
pers. a II-a	nu cântare	nu cânta
pers. a V-a	nu cântareţi	nu cântaţi

Subsistemele temporale ale *conjunctivului* şi *condiţionalului* suferă câteva modificări, mai mult sau mai puţin importante. Ele se caracterizează printr-o omonimie paradigmatică, structurală şi formală (vezi *Tabel 1*). Aşadar, cele cinci timpuri comune ambelor moduri îşi găsesc expresia în acelaşi set de structuri eterogene, format din:

– actualele forme de *condiţional prezent* şi *perfect*, prima dintre ele cu dublă funcţionalitate la nivelul sistemului, prin intermediul său fiind redată atât valoarea temporală a *prezentului* cât şi cea a *imperfectului* – vezi *Tabelul 1*;

– o structură dublu supracompusă: *aş fi fost ascultat, aş fi fost cetit, aş fi fost scris* etc., ce funcţiona în limba veche ca dublet al *condiţionalului perfect* de tipul *aş fi ascultat* (Densusianu 1975, p. 570–571; Călăraşu 1987, p. 234; Zamfir 2007, p. 336), dar care aici este inclusă, probabil în baza unei analogii formale cu structurile indicativale: *am fost ascultat, am fost cetit, am fost scris* etc., în paradigma *mai mult ca perfectului*[16], şi

– actuala formă de *indicativ viitor I*, ce acoperă aceeaşi zonă semantică a posteriorităţii faţă de momentul vorbirii.

> **Notă:** Toate formaţiunile enumerate mai sus sunt precedate de „mărci modale", identice cu cele pe care le întâlnim şi în *Gramatica rumânească* (1757), respectiv *o*, *şi*, pentru *condiţional*, şi *când*, pentru *conjunctiv*. Caracterul specific al acestora, dublat de distribuţia limitată strict la cele două lucrări menţionate mai sus, pune în legătură manuscrisul de la Kalocsa cu cel al lui D. Eustatievici, elaborat cu aproximativ un deceniu înainte. Totuşi, lipsa unor date mai concrete în acest sens menţine această eventuală relaţie la stadiul de ipoteză.

Elementul de noutate pe care îl aduce *Institutiones* în raport cu precedenta lucrare de acest tip constă în încadrarea în paradigma conjunctivală a formelor precedate de morfemul *să*, considerate de autor dublete ale celor construite cu afixul mobil *aş*. Această a doua serie include doar structurile cu timp de referinţă *prezent*, bine

[15] Vezi Rosetti 1968, p. 550; Philippide 2011, 503–505; Densusianu 1975, p. 572–575.

[16] Cu aceeaşi valoare temporală (= *mai mult ca perfect*) construcţia este întâlnită şi în gramatica lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, în timp ce în lucrarea lui S. Micu şi Gh. Şincai apare doar ca dublet al formelor de *perfect* (Frâncu 2009, p. 318).

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

reprezentate în limba secolului al XVIII-lea (Frâncu 2000, p. 62–91)[17], nu şi pe cele cu valoare de *perfect* şi *mai mult ca perfect*, aflate într-o perioadă de regresie. Astfel, în perioada în care autorul anonim alcătuia gramatica de la Kalocsa, *conjunctivul perfect* înregistra o scădere a frecvenţei, după ce, în prealabil, cunoscuse un avânt datorat tendinţei de înlocuire a *infinitivului* prin *conjunctiv*. În plus, el se confrunta şi cu o instabilitate de ordin formal, întrucât în aceeaşi perioadă structurile cu auxiliar variabil: *să nu fiu lucrat* (NÎnv), *să nu fie dat* (CH), *să să fi păzit* (DRA) etc. începuseră a fi puternic concurate de cele cu auxiliar invariabil: *să nu fi lucrat* (NÎnv), *să nu fi răschirat* (NL), *să nu le fi luat* (DRA) etc. În mod similar, *conjunctivul mai mult ca perfect*: „*Acest pământ al Moldovei n-au fost aşedzat de demult de oameni, **să fie fost trăit** într-însul cu pace, ce în câteva rânduri au fost şi pustiu*" (UL); *Precum şi veacul trecut, adecă către anul 1630, să **să fie fost aşezat** aici în Şchei un om*" (ADSB), timp cu viabilitate foarte redusă şi ocurenţă sporadică[18], era treptat eliminat din uz, astfel că la finalul secolului al XVIII-lea acesta devine o formă nefuncţională la nivelul limbii literare (Frâncu 1970, p. 206–214; 2000, p. 91–115; 2009, p. 315).

2.3. Formele verbale nepersonale

Formele verbale nepersonale sunt incluse de autorul manuscrisului de la Kalocsa într-un sistem supradimensionat, construit artificial, după modelul oferit de gramaticile latinei clasice (ILR 1965, p. 190–197). Acesta nu reflectă realitatea lingvistică românească, deşi include, nu întotdeauna în compartimentele potrivite (vezi, spre exemplu, includerea formelor de supin: *de ascultat, de scris* în clasa *gerunziilor* în *-do*, respectiv în *-dum*), cvasitotalitatea formelor verbale nepersonale prezente în limbă. Dintre acestea, o parte se regăsesc şi în *Gramatica rumânească* (1757), unde beneficiază de o prezentare identică: *gerunziul* este interpretat ca *participiu prezent*, valoarea *infinitivului prezent* este redată printr-un singur set de forme, cele scurte etc. În plus faţă de lucrarea lui D. Eustatievici, *Institutiones* consemnează *supinul* şi *infinitivul perfect*, ambele susţinute la nivelul expresiei prin forme inexistente sau problematice (vezi *Tabelul 1*). Dintre acestea suscită interes cea dublu supracompusă: *a fi fost ascultat*, care ocupă locul ce-i revine în sistem actualei forme de *infinitiv perfect*: *a fi ascultat*. Deşi consemnată şi de alte gramatici din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea (Micu–Şincai 1980, p. 51; Diaconivici Loga 1973, p. 108; Câmpeanu 1848, p. 96; Tiktin 1945, p. 121 ş.a.)[19], aceasta are un statut destul de incert în limbă. Nereuşind să identifice niciun text care să o con-

[17] După 1650, când se încheie procesul de desemantizare a conjuncţiei *să* (< lat. *si*) „dacă", iar aceasta se fixează definitiv ca morfem al *conjunctivului*, aceste forme devin din ce în ce mai prezente în limbă, susţinute şi de tendinţa de a înlocui *infinitivul* prin construcţii personale, în primul rând prin cele de *conjunctiv prezent* (Frâncu 2009, p. 314).

[18] *Mai mult ca perfectul conjunctiv* apare pe la jumătatea secolului al XVII-lea şi iese din uz la sfârşitul secolului al XVIII-lea. El este înregistrat mai ales în textele din regiunea Moldovei, însă şi aici numărul de ocurenţe este unul foarte redus (Frâncu 2000, p. 115).

[19] În gramaticile din această perioadă, forma dublu supracompusă cunoaşte o interpretare oscilantă, fiind considerată când structură cu valoare de *perfect*, când structură cu valoare de *mai mult ca perfect*.

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

ţină, Al. Philippide (2011, p. 529) pune la îndoială existenţa sa. În aceeaşi linie, Ion Diaconescu (1977, p. 140–147)nu înregistrează nici măcar cazuri izolate de forme dublu supracompuse. Pe de altă parte, Constantin Frâncu susţine existenţa unei astfel de perifraze, însă nu o exemplifică prin mostre autentice (2000, p. 113; 2009, p. 321). Pe urmele acestuia, Mircea Zdrenghea (Micu-Klein–Şincai 1980, p. XVII) recunoaşte structura, însă consideră că, în cazul verbelor tranzitive, ea are valoare de *infinitiv perfect pasiv*. În concluzie, în ceea ce priveşte *infinitivul*, *Institutiones* avansează un sistem temporal bipartit, identic cu cel de azi, a cărui validitate este pusă însă la îndoială de incertitudinile referitoare la concreteţea structurii prin care este redată valoarea de *infinitiv perfect*.

3. Terminologie

Institutiones este o lucrare ce nu poate fi apreciată sub raportul terminologiei, deoarece ea este în întregime latină (nu de proveniență latină) (Orza 1969, p. 89[20]). Totuşi, chiar dacă majoritatea denumirilor sunt preluate ca atare, sistemul denominativ lasă să se întrevadă o anumită preocupare a autorului anonim pentru unitatea terminologică, dovadă că acolo unde sursele latineşti încetează a-i mai furniza materialul necesar, acesta creează termeni noi, prin ataşarea la cei preexistenţi a unor determinanţi ce se referă la caracterul *sintetic* sau *analitic* al formei prin care româna exprimă o anumită idee temporală: *plusquamperfectum simplex – plusquamperfectum compositum*.

4. Concluzii

Institutiones linguæ valachicæ consemnează timpuri şi forme omise de precedentele lucrări de acest tip (*perfectul compus* şi expresiile adiacente, perifrazele cu timp de referinţă *viitor* construite cu ajutorul formelor aferezate ale auxiliarului *a vrea* şi *infinitivul* verbului de conjugat: *oi asculta*, cele supracompuse cu valoare de *mai mult ca perfect*: *am fost ascultat* sau cele cu valoare de *conjunctiv prezent*: *să ascult*), face observaţii referitoare la ordinea afixelor mobile ce intră în componenţa lor, dar şi la frecvenţa cu care structurile înregistrate apar în registrul oral sau scris al limbii. În plus, se remarcă prin concomitenţa cu care înregistrează o serie de inovaţii lingvistice ce datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, anume formele analogice de plural ale *perfectului simplu* sau cele de persoana I cu desinenţă refăcută ale aceluiaşi timp.

Secţiunile calchiate, neconforme cu realitatea lingvistică a secolului al XVIII-lea, lacunele existente la nivelul inventarului de structuri (care nu reflectă nici pe departe sistemul bogat de forme prin care româna veche exprima raporturile temporale), erorile de interpretare, poziţionările nefireşti în sistem a anumitor fapte de limbă

[20] Observaţia autoarei vizează terminologia folosită de Gheorghe Şincai şi Samuil Micu în *Elementa linguæ daco-romanæ sive valachicæ*, însă, în baza paralelismului dintre cele două lucrări, ea poate fi extinsă şi asupra manuscrisului de la Kalocsa.

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

sau terminologia străină sunt rezultatele dificultăţilor cu care s-a confruntat autorul în încercarea lui de a fundamenta un nou domeniu ştiinţific. Deficienţele de acest tip nu trebuie să diminueze însă valoarea acestei lucrări, care reuşeşte, în ciuda tuturor neajunsurilor, să ofere o imagine coerentă asupra sistemului verbal-temporal al limbii române.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

GRAMATICI

Bălăşescu 1850 = Nifon Bălăşescu, *Elemente de gramatică română pentru şcolarii începători*, în Tipografia lui Iosef Copainig, Bucureşti, 1850.

Cipariu 1869 = Tim. Cipariu, *Gramatec'a limbei romane*. Partea I. *Analitica*. Cu Tipariulu Seminariului A. Diecesanu dein Blasiu, Bucuresci, 1869.

Cîmpeanu 1848 = Petre M. Cîmpeanu, *Gramatica românească*, Tipografia Institutul Albinii, Iaşii, 1848.

Diaconivici Loga 1973 = Constantin Diaconivici Loga, *Gramatica românească*. Text stabilit, prefaţă, note şi glosar de Olimpia Şerban şi Eugen Dorcescu, Editura Facla, Timişoara, 1973.

Eustatievici Braşoveanul 1969 = Dimitrie Eustatievici Braşoveanu, *Gramatica rumânească (1757). Prima gramatică a limbii române.* Ediţie, studiu introductiv şi glosar de N. A. Ursu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969.

Frâncu 2009 = Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2009.

GALR 2005 = *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005.

Golescu 1848 = Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticeşti*, Tipografia lui Eliad, Bucureşti, 1848.

Heliade Rădulescu 1980 = Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*. Ediţie şi studiu de Valeria Guţu-Romalo, Editura Minerva, Bucureşti, 1980.

Institutiones = *Institutiones linguæ valachicæ*. *Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*. Ediţie critică de Gheorghe Chivu. Revizia şi traducerea textului latin, de Lucia Wald, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2001.

Laurian 2002 = August Treboniu Laurian, *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguæ romanæ in utraque dacia vigentis vulgo valachicæ*. Ediţie, studiu şi note de Katalin Dumitraşcu. Traducere de Katalin şi Emil Dumitraşcu, Editura Universitaria, Craiova, 2002.

Micu-Klein–Şincai 1780, 1980 = Samuele Klein de Szad, Giorgio Gabriele Sinkai, *Elementa linguæ daco-romanæ sive valachicæ*, Typ. Josephi Nob. de Kurzöck, Viena, 1780; reeditare: Samuil Micu, Gheorghe Şincai, *Elementa linguæ daco-romanæ sive valachicæ*. Studiu introductiv, traducerea textelor şi note de Mircea Zdrenghea, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980.

Odobescu–Borgovan 1895 = A. I. Odobescu, V. Gr. Borgovan, *Gramatica pentru clasa III primară*, Editura Librarii Leon Alcalay, Bucuresci, 1895.

Philippide 1897 = Alexandru Philippide, *Gramatică elementară a limbii române*, Editura Librăriei Isr. Kuppermann, Iaşi, 1897.

Platon 1851 = Constantin Platon, *Manualu de gramatică românească*. Încuviinţată în Moldova, pentru şcoalele publice, de Consiliul Scolastic. A doua ediciune, revăzută, corigiată şi din nou înorânduită, Tipografia Romăno-Francesă, Iaşi, 1851.

Slavici 1914 = Ioan Slavici, *Gramatica limbii române*, Partea I. *Etimologia*, Editura Minerva, Bucureşti, 1914.

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

Speranția–Popescu Deliu 1899 = Th. D. Speranția, P. Popescu Deliu, *Manual de limba română. Genul oratoric, genul istoric, gramatică istorică, citire, compoșițiuni, pentru clasa V secundară și alte școli de specialitate*, Editura Fabricii „Progresul”, Ploiesci, 1899.

Tempea 1797 = Radu Tempea, *Gramatica romînească*, Tipografia lui Petru Bart, Sibii, 1797.

Tiktin 1945 = H. Tiktin, *Gramatica română. Etimologia și sintaxa*. Ediția a III-a revăzută de I.-A. Candrea, Editura Tempo, București, 1945.

Văcărescu 1787 = Ianache Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra canoanelor gramaticii rumânești adunate și alcătuite acum întâi dă Dumnealui Ianache Văcărescul cel de acum dicheofilax a Bericii cei mari a Răsăritului și mare vistier a Prințipatului Valahiei*, Tipografia Sfintei Episcopii a Râmnicului, Râmnic, 1787.

STUDII ŞI ARTICOLE

Avram 1975 = Mioara Avram, *Despre formele de perfect simplu cu* ***-ră-*** *la singular*, în SCL, XXVI, nr. 1, 1980, p. 27–36.

Avram 1980 = Mioara Avram, *200 de ani de la prima gramatică tipărită a limbii române*, în LR, XXIX, 1980, nr. 6, p. 573–584.

Călărașu 1987 = Cristina Călărașu, *Timp, mod, aspect în limba română în secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*, Universitatea din București, Facultatea de Filologie, București, 1987.

Chivu 1992 = Gh. Chivu, *Institutiones linguæ valachicæ. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*, în LR, XLI, 1992, nr. 1–2, p. 11–18.

CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj, I, 1956–1993.

Densusianu 1961 = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*. Ediție îngrijită de J. Byck, vol. I. *Originile*; vol. II. *Secolul al XVI-lea*, Editura Științifică, București, 1961.

Densusianu 1975 = Ovid Densusianu, *Opere*. Ediție îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, II. *Lingvistica. Histoire de la langue roumaine, I. Les origines, II. Le Seizième siècle.* Ediție critică și note de V. Rusu. Prefață de B. Cazacu, Editura Minerva, București 1975.

Diaconescu 1977 = Ion Diaconescu, *Infinitivul în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977.

Dimitrescu (coord.) 1978 = *Istoria limbii române. Fonetică. Morfosintaxă. Lexic*. Coordonator: Florica Dimitrescu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978.

Edelstein 1972 = Frieda Edelstein, *Sintaxa gerunziului românesc*, Editura Academiei R.S.R., București, 1972.

Fischer 1985 = I. Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.

Frâncu 1970 = Constantin Frâncu, *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică*, în SCL, XXI, 1970, nr. 2, p. 205–227.

Frâncu 1982a = Constantin Frâncu, *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I și a II-a plural cu sufixul* ***-ră-***, în LR, XXXI, 1982, p. 175–192.

Frâncu 1982b = Constantin Frâncu, *Vechimea formelor de mai mult ca perfect, perfect compus, prezent indicativ și conjunctiv în* ***-ră***, în LR, XXXI, 1982, nr. 2, p. 281-293.

Frâncu 1984 = Constantin Frâncu, *Din istoria perfectului simplu: formele de tipul* ***zisei***, în LR, XXXIII, 1984, nr. 3, p. 426–436.

Frâncu 2000 = Constantin Frâncu, *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2000.

Gherman 1989 = Mihai Gherman, *Despre dicționarul și gramatica lui Grigore Maior*, în CL, XXXIV, 1989, nr. 1, p. 5–9.

Gheție (coord.) 1997 = *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)* (1997). [...] Coordonator: Ion Gheție, Editura Academiei Române, București, 1997.

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

ILR 1965, 1969 = *Istoria limbii române*, vol. I. *Limba latină*, vol. II. *Româna comună*, Editura Academiei R.P.R./R.S.R., Bucureşti, 1965, 1969.
Ionaşcu 1914 = Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbei române dela 1757 până astăzi*, Institutul de arte grafice N. V. Ştefănescu & Co., Iaşi, 1914.
Iordan (coord.) 1978 = *Istoria lingvisticii româneşti* (1978). Coordonator: Iorgu Iordan, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.
Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească*, în LL, II, 1956, p. 163–196.
LL = „Limbă şi literatură", Bucureşti, I, 1955 şi urm.
LR = „Limba română", Bucureşti, I, 1952 şi urm.
Macrea 1978 = Dimitrie Macrea, *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.
Marin 1985 = Maria Marin, *Formes verbales périphrastiques de l'indicatif dans les parlers dacoroumains*, în RRL, XXX, 1985, nr. 5. p. 459–468.
Nagy 1970 = B. Nagy, *Les débuts de l'histoire de la grammaire roumaine*, în *Actes du Xe Congres International des Linguistes: Bucharest, 28 aout–2 septembre 1967*, vol. II, Éditions de L'Académie de la R.S.R., Bucarest, 1970, p. 255–260.
Orza 1969 = Rodica Orza, *Primele încercări de a defini verbul şi de a stabili o terminologie românească*, în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 88–89.
Pamfil 1973 = Viorica Pamfil, *Formele de trecut indicativ în limba română din secolul al XVI-lea şi frecvenţa lor*, în CL, XVIII, 1973, nr. 2, p. 205–216.
Philippide 2011 = Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*. Ediţie critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil şi Luminiţa Botoşineanu, Editura Polirom, Iaşi, 2011.
PSR. = *Lexiconul românesc din Calocea*, în „Răvaşul", VI, 1908, nr. 6–7, p. 245.
Rosetti 1932 = Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XVI-lea*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1932.
Rosetti 1956 = Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea–al XVI-lea*, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1956.
Rosetti 1968 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*. Cu 6 hărţi afară din text, Editura Pentru Literatură, Bucureşti, 1968.
RRL = „Revue roumaine de linguistique", Bucureşti, I, 1965 şi urm.
SCL = „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, I, 1950 şi urm.
Tagliavini 1932 = Carlo Tagliavini, *Despre „Lexicon compendiarium latino-valachicum"*, în „Analele Academiei Române". Memoriile Secţiunii Literatură, seria III, tomul VI, 1932, p. 189–195.
Zamfir 2007 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea–alXVII-lea)*, partea a II-a. *Timpurile din sfera trecutului. Viitorul, Condiţionalul*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007.

CHARACTERISTICS OF THE VERBAL SYSTEM INTRODUCED BY *INSTITUTIONES LINGUÆ VALACHICÆ*

(*Abstract*)

The paper aims to analyze *Institutiones linguæ valachicæ*, the first Romanian grammar written in Latin, form multiple points of view, namely: (a) the controversies surrounding its origins, (b) the specificity of the verbal system introduced by its unknown author, (c) the way in which the verbal system reflects the linguistic reality of Old Romanian and (d) the terminology used by the author. The focus will lay on the novelties that it brings in regard to the previous grammars, novelties such as: a

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)

new structure used to express the future tense, more ways of expressing past tense in Old Romania, the *present subjunctive* with „să" as morpheme, etc.

Cuvinte-cheie: *sistem verbal, mod, strucuturi analitice şi sintetice, frecvenţă, româna veche.*
Keywords: *verbal system, mood, analytic and synthetic structures, frequency, Old Romanian.*

Universitatea „Babeş-Bolyai"
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
cm_corches@yahoo.com

BDD-V432 © 2015 Argonaut
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-23 15:11:29 UTC)